

ZLATA ČILINSKÁ
Košice

SÚČASNÉ POZNATKY O SÍDLISKÁCH 7.–8. STOR. NA SLOVENSKU

Hneď úvodom je treba povedať, že v príspevku si nekladím za cieľ vyčerpávajúcu analýzu sídliskovej problematiky na Slovensku vo včasnom stredoveku, ku ktorej je potrebný väčší priestor aký je k dispozícii. Chcem však zhrnúť doteraz známe fakty o sídliskách, v ktorých v 7.–8. stor. žilo obyvateľstvo pochovávané na kostrových pohrebiskách z tohto obdobia a ktorých rozsiahlosť nepochybne svedčí o dlhodobom prebývaní v osadách a o usadlom spôsobe života obyvateľstva.

Udivujúci nízky počet doteraz známych sídlisk datovaných do predmetného obdobia (ZÁBOJNÍK 1988, 414) v porovnaní s početnými pohrebiskami je zatiaľ bez vysvetlenia. Je totiž ťažké identifikovať sídliská patriace k pohrebiskám zo 7.–8. stor. a vyčleniť ich zo sídliskového komplexu doteraz odkrytých sídlisk datovaných rámcovo do 6.–9. stor. Zatiaľ čo časovo zaradiť pohrebiská umožňuje neobyčajne bohatá škála inventára, sídliská sú datované len keramickým inventárom. Iné predmety sa na sídliskách vyskytujú vzácné. Táto absencia núti bádateľov porovnávať sídliskovú keramiku s keramikou z pohrebísk, dobre datovanou kovovým inventárom. A práve toto porovnávanie je pôvodcom mnohých omylov a nesprávneho chronologického zaradenia sídlisk. Úžitková sídlisková keramika je totiž technologicky vyspelejšia ako keramika z pohrebísk, preto táto nie je vhodná byť chronologickým kritériom a datovať sídliská. Príklady o neporovnateľnosti sídliskovej a hrobovej keramiky nám poskytujú, ako uvidíme ďalej, aj keď vzácné prípady, keď pri pohrebisku boli preskúmané k nemu patriace sídliskové objekty s keramikou podstatne sa líšiacou od keramiky z hrobov.

Doteraz sa nepodarilo na Slovensku odkryť celú osadu, ktorá by umožnila poznať urabnizmus osád, ich štruktúru, prípadne potvrdila predpokladanú diferenciáciu osád podľa zamestnania (HERRMANN 1970, 123 a n.), ktorú pre 8. stor. dokladajú horizontálno-stratigrafické analýzy pohrebísk (ČILINSKÁ 1986, 303–304). Doterajší výskum fragmentov osád, resp. ojedinelých objektov, len

čiasťočne vykreslil sídliskovú problematiku, umožnil však poznať formy príbytkov a hospodárskych objektov i spôsob ich výstavby.

Pokiaľ ide o typ osád, preskúmané časti sa ukázali charakteristické pre rozptýlený typ s obytnými chatami a ďalšími objektami hospodárskeho charakteru. Príbytky sú reprezentované štvorcovými, obdĺžnikovými, alebo nepravidelnými pretiahleho tvaru, jednopriestorovými polozemnicami, zahĺbenými 20–90 cm pod úroveň terénu. V blízkosti pohrebísk odkryté polozemnice štvorcového pôdorysu mali rozmery 320x320 cm, až 490x510 cm, a u obdĺžnikovými boli rozmery stien zvyčajne 200x400 cm, 260x400 cm, alebo 250x380 cm.

Na sídlisku v Šali nad Váhom-Dusle (LIPTÁKOVÁ 1963, 337), v Devínskej Novej Vsi (EISNER 1946, 99–100) a v Somotore (PÁSTOR 1958, 327–329) sa vyskytli spomínané pretiahle, jednopriestorové polozemnice s nepravidelným oválnym, alebo vajcovitým pôdorysom. Odhliadnúc od tvaru sa tieto objekty ničím nelíšili od hranatých tvarov.

Zahĺbené časti stien boli zvyčajne zvislé, len zriedka šikmo vyhlbené (PÁSTOR 1958, 329). Pre poznanie nadzemnej časti je veľmi málo záchytných bodov, hoci isté indicie svedčia o tom, že to bola konštrukcia akú poznáme v súvekom slovanskom svete (KLANICA 1986, 158, PLEINEROVÁ 1975, 37 a n.). V Šali nad Váhom-Dusle boli časti stien zahĺbených v zemi opletené prútim ako o tom svedčí mazanica so zachovanými otlačkami pletiva (LIPTÁKOVÁ 1963, 337). Niekedy boli steny obkladané slamou (pravdepodobne na ochranu pred zimou), ako to badať na mazanici z osady v Devínskej Novej Vsi (EISNER 1946, 97).

V strede dvoch protiľahlých stien, alebo v rohoch chát sa nachádzali jamky po koloch (BIALEKOVÁ 1958, 400; LIPTÁKOVÁ 1963, 337; BUDINSKÝ-KRIČKA 1978; 26. PÁSTOR 1958, 329) svedčiace o sedlovitej streche, ktorá príbytky zastrešovala. Odkryté však boli aj osemkolové konštrukcie (KRASKOVSKÁ 1966, 83).

Uvedené nepočetné indicie skutočne neumožňujú vytvoriť jasný obraz o nadzemnej časti príbytkov. Na Slovensku sa nenašli stopy po nadzemnej konštrukcii, ktoré by svedčili o nadzemných nezahĺbených stavbách, aké sú v iných oblastiach západoslovanského sveta (PLEINEROVÁ 1975, 37).

Neodmysliteľnou súčasťou obydľí bolo ohnisko alebo pecka. Otvorené ohniská ohraničené kameňmi mali aj spodok vyložený vrstvou kameňov, niekedy tieto chýbali a oheň sa zakladal priamo na zemi. Kamené zvyšky piecok nie sú zväša dostačujúce na rekonštrukciu pôvodných tvarov. Ale deštrukcia piecky v chate na sídlisku v Cíferi-Páci (KOLNÍK 1976, 136) umožnila jej rekonštrukciu na kopulovitý tvar, aký je známy napr. v Čechách (KUDRNAČ 1957, 193–196; PLEINEROVÁ 1975; 43. DOSTÁL 1975, 84–86; VIGNATIOVÁ 1992, 39–40). Tento typ piecky nebol však neznámy ani na ostatnom území osídlenom Slovanmi. Tak boli stavané napr. piecky na pečenie chleba v Šali nad Váhom, ktoré uvediem neskôr.

Ohniská, či piecky boli umiestnené zvyčajne v niektorom z rohov, len výnimočne v strede obytného priestoru (SKRUŽNÝ 1963, 243; TOČÍK 1978, 177). Nie je bez zaujímavosti nález troch, dokonca aj šiestich ohnisk v jednom objekte v osade v Devínskej Novej Vsi (EISNER 1946, 100). Ohniská sa nachádzajú aj mimo obytných priestorov, v areáli osady na voľnom priestranstve (KRASKOVSKÁ 1966, 85). Zvyšky mästej potravy (zvieracie kosti) okolo nich svedčia o tom, že sa tu nielen varilo, ale že sa tu potrava aj konzumovala.

Za dôležitý možno považovať nález už spomínaných dvoch kopulovitých piecok z hliny na sídlisku v Šali nad Váhom-Dusle (LIPTÁKOVÁ 1963, 339, obr. 117). Kopula bola vysoká 60 cm, steny hrubé 15 cm mali na vnútornej strane stopy sadzí. V okolí piecok neboli nájdené žiadne znaky po obytných, či hospodárskych objektoch, preto možno predpokladať, že piecky sa nachádzali na voľnom priestranstve a pravdepodobne slúžili na pečenie chleba pre obyvateľov viacerých príbytkov.

Okrem uvedených sa na sídliskách nachádzajú rôzne ďalšie objekty, vyhlbené, súdiac podľa obsahu nájdeného inventára, na rôzne účely. Jamy s kolmými stenami o hĺbke až 100 i viac centimetrov slúžili ako sklady obilnín, v ktorých sa uchovávalo zrnó určené k sejbe. Podobné obilným boli jamy, ktoré možno nazvať odpadovými. Nachádza sa v nich množstvo zvieracích kostí, rozbitých keramických výrobkov a neupotrebitelné predmety vôbec.

Na doteraz skúmaných častiach osád sa žiaľ neodкрыli výrobné objekty, hoci ako o tom svedčí materiálna kultúra tohto obdobia z pohrebísk, mnohé remeselné odvetvia boli už špecializované a produkty sa vyrábali v špecializovaných dielnách (ČILINSKÁ 1986, 299–305). Napriek tomu, že aj na sídliskách zo 7.–8. stor. sa nachádzajú doklady o výrobe (napr. železná struska a sklovitá škvára), dielenský objekt sa doteraz nenašiel. Len v Blatných Remetách sa odkryl malý obdĺžnikový objekt, v ktorom bola koncentrovaná železná struska, dokladajúca pravdepodobne miestnu vyhňu (BUDINSKÝ-KRIČKA 1978, 26). A tak je absencia dielni na škodu štúdia stavu špecializovaných remesiel, o existencii ktorých svedčia hrobové nálezy.

Inventár získaný na skúmaných sídliskách je relatívne chudobný a nie je plne zastúpená široká škála v tej dobe vyrábaných produktov. Okrem zvieracích kostí je to predovšetkým keramika a zriedkavo aj ďalšie, zvyčajne poškodené predmety dennej potreby, ktoré ako nepotrebné tu zanechali obyvatelia po opustení osady.

Keramika zo sídlisk, ako som už uviedla, je vyspelejšia ako keramika z pohrebísk, takže je viac ako pravdepodobné, že sa jedná na jednej strane o rituálnu keramiku, na strane druhej o sídliskovú keramiku úžitkovú, ktorá je bohatšia na tvary. Na sídliskách sa vyskytujú okrem hrncov aj pekáče, misy, misovité tvary i tanierovité formy, zásobnice a ojedinele aj kotlíky (ZÁBOJNÍK 1988, 419). Uvedené tvary sú na pohrebiskách celkom výnimočné (ČILINSKÁ 1966, 141–142), niektoré celkom absentujú. V hroboch sú spravidla hrnce, na rozdiel od exemplárov nájdených na sídlisku oveľa menšie, dosahujú výšku 15–18 cm.

Markantný rozdiel je aj v kvalite výroby. Úžitková keramika je vyrobená z dobre spracovanej hlíny a kvalitne vypálená, čo nie je vždy charakteristické pre rituálnu keramiku. Len výzdoba, typické vlnovky, zväzky línií, vpichy, atď. je prvkom, ktorý spája úžitkovú a rituálnu keramiku.

Okrem keramiky je ďalší inventár na sídliskách, bohato sa vyskytujúci na pohrebiskách, veľmi vzácny. Z kovových predmetov možno spomenúť nálezy železných nožíkov a fragmenty ďalších železných, niekedy neidentifikovateľných predmetov. Našli sa ojedinelé poľnohospodárske nástroje, priebojník, torzo dlátka, zlomky kostených šidiel, žarnovov a závaží, streľky, železné kľúče, skôr od skrinky ako príbytku, železná britva a prasleny (EISNER 1946, 103; KRASKOVSKÁ 1966, 90). Dôležitým nálezom na sídlisku v Devínskej Novej Vsi bol sklenený korálik, fragmenty plechového nákončia a ozdobné rosety (KRASKOVSKÁ 1966, 91, 92). Zo sídliska v Šali nad Váhom-Dusle je náušnica a korálik (ČILINSKÁ – TOČÍK 1978, 200), ktoré práve tak, ako korálik a ozdoby z Devínskej Novej Vsi, potvrdzujú súčasnosť sídliska s neďalekým pohrebiskom zo 7.–8. stor.

Nepočetný a prevažne neupotrebitelný nálezový inventár, ako aj žiadne stopy po devastácii doteraz odkrytých sídlisk umožňujú len jedno vysvetlenie o zániku sídlisk a to je opustenie osád, pri ktorom obyvatelia vzali so sebou všetok potrebný inventár. Avšak konečné závery v tomto smere dnes ešte nemožno robiť, pretože doteraz odkryté časti sídlisk zo 7.–8. stor. na južnom Slovensku nie sú dostatočným prameňom k objasneniu dôvodov zániku osád. Nemožno za dôvod zániku osád považovať iba vyhľadávanie novej nevyčerpanej pôdy, ktorá zaručovala rozkvet poľnohospodárstva, hlavného zdroja výživy obyvateľstva. Sídliskovú štruktúru iste ovplyvňovali aj ďalšie faktory, v nemalej miere aj politicko-spoločenské zmeny v 8. stor., spôsobujúce migráciu obyvateľstva a tým aj sídliskové premeny (ČILINSKÁ – WOLSKA 1979, 158 a n.).

Pre riešenie sídliskovej problematiky sú pri nedostatku odkrytých sídlisk dôležitým prameňom pohrebiská. Niekoľko stoviek hrobov v Devínskej Novej Vsi, Holiaroch, Želovciach a ďalších pohrebiskách, na ktorých sa pochovávalo nepretržite 100–150 rokov, svedčia o trvalom osídlení osady, či osád (ČILINSKÁ 1983, 254–258), z ktorých obyvatelia sú pochovaní na uvedených pohrebiskách. Preto v protiklade k 6. a čiastočne aj 7. storočiu je treba rátať s dlhodobou existenciou osád na jednom mieste (ČILINSKÁ – WOLSKA 1979, 139).

Hlboké hospodársko-spoločenské zmeny v slovanskej societe na strednom Dunaji v 7., hlavne však v 8. stor. sa iste odrazili predovšetkým v sídliskových pomeroch. Progres v poľnohospodárskej výrobe, rozvoj remesiel a ich špecializácia vytvárali podmienky pre vznik väčších a trvalých sídliskových komplexov. Koncentrácia pohrebísk na niektorých miestach (Komárno, Šaľa nad Váhom) poukazuje na vznik trvalých sídlisk na strategicky dôležitých hraničných, alebo obchodných bodoch.

Istý obrat nastal na prelome 8. a 9. stor. (ŠALKOVSKÝ 1988, 390–396). Demografický rozbor napr. pohrebiska v Želovciach ukázal, že zatiaľ čo v 7. stor. z osady odchádzali bojaschopní muži, aby sa zúčastnili bojových akcií, ale ich ženy s deťmi ostali v osade kde zomreli a boli pochované, na konci 8. stor. sa obraz mení, keď nastala migrácia obyvateľstva. Osadu opúšťali muži v produktívnom veku, mnohí s rodinami, v osade ostali starci a časť žien, čo pravdepodobne spôsobilo zánik osady (ČILINSKÁ – WOLSKA 1979, 158 a n.). Žiaľ, napriek snahe sa doteraz nepodarilo objaviť a preskúmať osadu patriacu k pohrebisku v Želovciach, ktorá by prispela k poznaniu sídliskových pomerov a overila výsledky štrukturálnej a demografickej analýzy pohrebiska. Tieto závery sú doteraz síce ojedinelými, ale veľmi významnými dokladmi postupného zániku osady v dôsledku straty strategického postavenia a tým aj hospodárskeho významu, ktoré nasledovali po politických zmenách súvisiacich so zánikom avarskej ríše a postupujúcim spoločenským vývojom.

LITERATÚRA

- BIALEKOVÁ, D. 1958: Záchranný výskum slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove, okres Šurany. SIA 6, 393–413.
- BUDINSKÝ–KRIČKA, V. 1978: Blatné Remety, okres Michalovce. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Nitra, 26–27.
- ČILINSKÁ, Z. 1966: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava.
- ČILINSKÁ, Z. 1983: The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and their Social-Cultural Contribution to Great Moravia. SIA 31, 237–276.
- ČILINSKÁ, Z. 1986: Anfänge des spezialisierten Handwerks und Handels bei der altslawischen Gesellschaft in der Slowakei. SIA 34, 299–305.
- ČILINSKÁ, Z. — TOČÍK, A. 1978: Šaľa, okres Galanta. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Nitra, 198–205.
- ČILINSKÁ, Z. — WOLSKA, W. 1979: Štrukturálna a demografická analýza včasnohistorického pohrebiska v Želovciach. SIA 27, 139–166.
- DOSTÁL, B. 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- EISNER, J. 1946: Sídlíšťe ze starší doby hradištní v slovenském Pomoraví. PA 42, 94–105.
- HERRMANN, J. 1970: Siedlungsweise und Siedlungsform. In: Die Slawen in Deutschland. Berlin, 123–137.
- KLANICA, Z. 1986: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha.
- KOLNÍK, T. 1976: Rímska stanica Cífer-Pác. In: Archeol. výskumy a nál. na Slovensku v r. 1975. Nitra.
- KRASKOVSKÁ, E. 1966: Slovanské sídlisko pri Devínskom Jazere. Sborník SNM 60, História 6, 73–94.
- KUDRNÁČ, J. 1957: Rekonstrukce slovanské chaty z Klučova. AR 9, 175–176, 193–196.
- LIPTÁKOVÁ, Z. 1963: Výskum v Dusikárni pri Šali. AR, 312–313, 327–340.
- PÁSTOR, J. 1958: Sídliskový výskum na Somotorskej hore. SIA 6, 332–346.
- PLEINEROVÁ, I. 1975: Březno. Praha.
- SKRUŽNÝ, L. 1963: Příspěvek k třídění a chronologii slovanských otopných zařízení na území ČSSR. PA 54, 234–265.
- ŠALKOVSKÝ, P. 1988: K vývoju a štruktúre osídlenia v dobe slovanskej na Slovensku. SIA 36, 379–414.

TOČÍK, A. 1978: Prša, okr. Lučenec. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Nitra, 177–178.

VIGNATIOVÁ, J. 1992: Břeclav-Pohansko II. Brno.

ZÁBOJNÍK, J. 1988: On the Problems of Settlements of the Avar Khaganate Period in Slovakia. AR 40, 401–438, 480.

ZEITGENÖSSISCHE ERKENNTNISSE ÜBER DIE SIEDLUNGEN DES 7.–8. JHS. IN DER SLOWAKEI

Im Beitrag sind die Erkenntnisse vorgelegt, die aus der Ausgrabung der Siedlungen des 7.–8. Jhs. in Südslowakei hervorgehen. Bisher ist keine komplette Siedlung aufgedeckt, deshalb sind die Erkenntnisse über die Struktur der Siedlungen geringfügig. Doch zeugen sie, dass die Siedlungsobjekte zum Typ gehören, der in slawischer Welt verbreitet sind.